

PRIKAZI KNJIGA

Michael PACIONE: Urban Geography; A Global Perspective, Routledge, 2nd Edition, New York, 2005, 736 str.

U nakladi uglednoga američkoga izdavača *Routledgea* iz New Yorka objavljeno je 2005. drugo izdanje knjige Michaela Pacionea *Urban Geography: A Global Perspective*. Ovo izdanje logičan je nastavak uspješnoga prvog izdanja koje je iz tiska izašlo 2001., a doživjelo je reprint 2002., 2003. i 2004. godine. Knjiga je postigla velik uspjeh i u znanstvenim krugovima, ali i izvan njih pa se na tržištu ubrzo pojavila potreba za novim izdanjem. Autor Michael Pacione profesor je geografije i predstojnik Odjela za geografiju Sveučilišta Strachclyde u Glasgowu. Na polju urbane geografije jedan je od vodećih svjetskih stručnjaka.

Prema riječima samog autora na pisanje ove knjige potaknula ga je činjenica da je, prvi put u povijesti ljudskoga roda, urbano stanovništvo brojem premašilo ruralno. Gradovi su u današnje vrijeme više no ikada središta proizvodnje, distribucije i razmjene dobara i usluga, ali i središta društvenog života i političke moći. Zbog značenja koje gradovi danas imaju u ljudskome društvu, u njihovu se proučavanju nužnim nameće multidisciplinarni pristup. Upravo zbog multidisciplinarnosti ova je knjiga i postigla toliko velik odjek u svijetu jer nije isključivo namijenjena geografima već se njome mogu služiti sociolozi, ekonomisti, povjesničari, politolozi i dr. Opširnom obradom pojedinih tematskih cjelina knjiga je dobila znanstveni karakter, ali je zbog nenametljivog stila pisanja i jednostavnog izražaja prihvatljiva i laicima kojima je ona prvi susret s urbanom geografijom. Jezik nije opterećen znanstvenom frazeologijom pa je knjiga razumljiva i čitateljima koji se služe engleskim, ali ne kao materinim jezikom. Iako uključuje i poglavlje o povijesnom razvoju gradova, knjiga je temeljena na proučavanju suvremenih procesa u urbanom razvoju s naglaskom, kako stoji i u naslovu, na njegovoj globalnoj perspektivi. Dakle, tekst se ne bavi isključivo gradovima Zapada, već se značajan prostor posvećuje i Trećemu svijetu pri čemu autor ne robuje stereotipima koji se često mogu naći u tekstovima nekih (poglavito američkih i britanskih) autora, već temeljitom obradom nastoji pružiti vjernu sliku dinamičnih procesa urbanizacije u gospodarski slabije razvijenim zemljama svijeta.

Knjiga je podijeljena u šest velikih tematskih cjelina koje su dalje podijeljene na 30 poglavlja. Prva cjelina nosi naslov *The Study of Urban Geography* i u njoj se objašnjava pojam urbane geografije i važnost globalne perspektive u njezinome proučavanju. Uz to, objašnjene su i najvažnije teorije i koncepti na kojima se temelji proučavanje gradova kao geografskih elemenata.

Druga cjelina, *An Urbanising World*, posvećena je povijesnom razvoju gradova od najranijih vremena do danas uz pregled urbane geografije glavnih svjetskih regija. Nešto je detaljnije obrađena urbanizacija razvijenih industrijskih zemalja, posebice SAD-a. Posebno su prikazani i pojedini nacionalni urbani sustavi kao i teorije urbanih sustava.

Treći dio, *Urban Structure and Land Use in the Western City* orijentira se na objašnjenje dinamike urbane strukture i promjene u načinu iskorištavanja zemljišta u suvremenim gradovima Zapada. Osim toga, opširno su prikazane zakonitosti planskog razvoja gradova s konkretnim primjerima iz SAD-a i Europe. Pojedina poglavlja ove cjeline odnose se na migracije gradskog stanovništva i promet u gradu.

Living in the City: Economy, Society and Politics in the Western City naslov je četvrtog dijela knjige. Multidisciplinarni pristup najizraženiji je upravo ovdje jer se autor bavi društvenom, ekonomskom i političkom komponentom suvremenog urbanog razvoja. Posebnost ove tematske cjeline jest prikaz položaja nekih specifičnih skupina stanovništva unutar grada: žena, djece, invalida, starijih i siromašnih. Radovi o urbanoj geografiji u nas ove se teme gotovo i ne dotiču iako je ona u posljednje vrijeme omiljena u društvenoj geografiji među autorima iz SAD-a i Zapadne Europe.

Peti dio knjige posvećen je urbanom razvoju Trećeg svijeta i naslovljen je *Urban Geography in the Third World*. I ovdje je naglasak stavljen na kompleksnost razvoja urbanog

sustava, s time da su istaknute neke posebnosti Trećeg svijeta, poput ekoloških i zdravstvenih problema u gradovima, a temeljito je obrađen i prometni sustav gradova kao jedan od osnovnih čimbenika njihova širenja u prostoru.

Posljednje, ujedno i najkraće poglavlje nosi naslov *Prospective: The Future of the Cities – Cities of the Future*. Ono u biti predstavlja zaključno razmatranje u ulozi gradova u bliskoj budućnosti i njihovu položaju u ljudskome društvu. Istaknut je održivi razvoj kao osnova za napredak gradova koji bi trebali u budućnosti biti po mjeri čovjeka kao i smjernice koje se javljaju u urbanizaciji najrazvijenijih postindustrijskih društava i koje znače iskorak prema novom zamahu u urbanizaciji.

Tekst knjige prate i iznimno kvalitetni grafički prikazi (njih oko 150) kao i više od 50 fotografija, od kojih i manji dio u boji. U najboljoj maniri anglosaskog stila pisanja sveučilišnih udžbenika, u knjizi postoji i 180 posebnih studija (*case studies*) koje se bave konkretnim slučajevima vezanima uz tematiku pojedinih poglavlja. Uz očitu praktičnu vrijednost, ovi tekstovi, izdvojeni u posebne okvire (*box*), imaju zadatak razbijanja monotonije osnovnog teksta i time čitanje čine lakšim i zanimljivijim. Ujedno se izbjegava opasnost da tekst postane suhoparan i temeljen samo na teorijskim raspravama. Osobito je bitna činjenica da se autor potrudio na kraju knjige u malome rječniku objasniti neke osnovne pojmove iz urbane geografije i srodnih znanstvenih disciplina, što dokazuje da je knjiga namijenjena širem krugu čitatelja. Na kraju svakog poglavlja dan je popis literature kojim se može dalje produbiti spoznaje o obrađenoj temi. Osim toga, navedeni su i ključni koncepti koji su obrađeni u poglavlju, kao i pitanja za studente. Nakon uspješno svladanog poglavlja studentima se daje zadatak izrade konkretnog projekta na temelju naučenoga gradiva. Na kraju knjige za svako poglavlje dan je opsežan popis korištene literature koji je možda bilo uputnije staviti nakon svakog poglavlja jer je na ovaj način otežano praćenje autorovih bilješki. Još jedna manja zamjerka mogla bi se uputiti na sam obujam knjige jer gotovo 700 stranica teksta ponekad može obeshrabiliti potencijalnog čitatelja.

Zbog premalog tržišta i skupoće kvalitetnih knjiga teško je očekivati da će se knjiga Michaela Pacionea pojaviti na hrvatskom tržištu, što jest šteta jer se radi o iznimno opsežnom i kvalitetnom radu koji može koristiti velikom dijelu naše znanstvene zajednice, posebice znanstvenicima iz područja društvenih znanosti.

Robert Lončarić

Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske – Five Centuries of Maps and Charts of Croatia, ur.: Drago NOVAK, Miljenko LAPAINE i Dubravka MLINARIĆ, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 467 str.

Školska knjiga objavila je sredinom 2005. monumentalno kartografsko djelo *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske – Five Centuries of Maps and Charts of Croatia*, koje su za tisak priredili Drago Novak, Miljenko Lapaine i Dubravka Mlinarić. Na gotovo pet stotina stranica dan je znanstveni prikaz povijesnog razvoja kartografije, osobito unutar kronološkog okvira posljednjih pet stotina godina. U knjizi su dane reprodukcije i starijih kartografskih prikaza hrvatskoga povijesnog prostora, primjerice *Tabula Peutingeriana* iz 4. st. i *Tabula Rogeriana* M. Al Idrizija iz 1154., što znači da je zapravo obuhvaćeno znatno dulje povijesno razdoblje. Unatoč tome, urednički tim odlučio se za naslov *Pet stoljeća...* prema imenu znanstvenoga skupa *Pet stoljeća karata Hrvatske* koji je 1988. organizirao International Map Collectors' Society (IMCoS). Usporedno s tim znanstvenim skupom bila je priređena i izložba *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske* u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (autorica A. Pandžić) te izložba *Obala Hrvatske na pomorskim i geografskim kartama od 16. do 19. stoljeća* u Kneževu dvoru u Dubrovniku (autorica A. Kisić).

U knjizi su objavljeni znanstveni prilozi sudionika skupa i autora navedenih izložbi, a dodano je i šest priloga koji nisu priopćeni na skupu. Pojedinih poglavlja knjige prethodi predgovor Oswalda Dreyer-Eimbecka, predsjednika IMCoS-a, te Riječ urednika. Potrebno je istaknuti kako je urednički tim uložio golem trud, vrijeme i znatna materijalna sredstva, čini se, u

neobičajeno većoj mjeri u odnosu na klasične poslove urednika. Dr. Drago Novak, liječnik, strastveni skupljač starih karata, ali i stručnjak za povijest kartografije, najzaslužniji je što je uopće organiziran znanstveni skup o starim kartama Hrvatske i pravi *spiritus movens* svima koji su bili angažirani na pripremi knjige. Uz ostalo, njemu treba ponajviše zahvaliti što su prikupljena odgovarajuća materijalna sredstva koja su omogućila iznimno kvalitetan tisak knjige i čitljive (dakle, upotrebljive) reprodukcije karata. Posebno treba istaknuti činjenicu da je najveći dio starih karata koje su korištene u ovoj knjizi, dio velike *Zbirke Novak*. Dr. sc. Miljenko Lapaine, redoviti sveučilišni profesor kartografije, postavio je cijeli projekt na zavidnu znanstvenu razinu. Neumoran i minuciozan znanstvenik, najistaknutiji promicatelj kartografije u Hrvatskoj te hrvatske kartografije u svijetu i nadasve strpljiv kulturni djelatnik, koordinirao je sve autore pojedinih znanstvenih priloga. Mlada i uspješna znanstvenica dr. sc. Dubravka Mlinarić utkala je u knjigu svoj mladenački istraživački duh, pedantnost i vrsnost.

Knjiga je strukturirana u 16 zasebnih poglavlja koja zapravo čine znanstvene priloge vodećih hrvatskih i nekih europskih povjesničara kartografije i geografije. Tekst je dvojezičan, engleski i hrvatski, što omogućuje da se s objavljenim znanstvenim rezultatima upozna šira svjetska znanstvena zajednica. To je dobar primjer i za ostala slična monografska djela jer se na taj način domaćoj i svjetskoj javnosti najbolje promoviraju znanja o Hrvatskoj te rezultati hrvatskih znanstvenika. Tekst, dakako, prate i brojni grafički prilozi, među kojima osobito vrijedne reprodukcije starih geografskih i pomorskih karata.

U prvom prilogu, *Stare karte Hrvatske i njihovo znanstveno izučavanje*, Mirko Marković, istaknuti geograf i povjesničar kartografije, piše o problemima znanstvenoga istraživanja kartografskih izvora. Inače, autor je napisao monografije *Descriptio Croatiae* i *Descriptio Bosnae i Hercegovinae*, kojima je postavio temelje sustavnom znanstvenom proučavanju razvoja kartografije i geografije Hrvatske.

Povjesničar pomorstva i kartografije istočne obale Jadrana Mithad Kozličić napisao je rad *Povijesni razvoj kartografiranja hrvatskih zemalja*. On piše kako je kartografiranje hrvatskih zemalja tijekom povijesti sastavni dio opće povijesti kartografiranja Sredozemlja i cijeloga europskog kontinenta. Kozličić ističe da su hrvatskom prostoru, osobito obalnom pojasu, stari geografi i kartografi pridavali veliko značenje, ponajprije poradi istaknutoga geoprometnog i geostrateškog položaja.

Na temelju starih karata moguće je, s odgovarajućim oprezom, pratiti i razvoj političkih granica Hrvatske. O toj tematici poseban prilog *Granice i geografsko-politička podijeljenost Hrvatske* napisala je A. Pandžić. Tijekom prošlosti granice pojedinih hrvatskih zemalja izrazito su pulsirale. Najkrupnije promjene događale su se na istočnom dijelu hrvatskoga povijesnog prostora, osobito od osmanlijske turske penetracije u jugoistočni dio Europe. Na kartama od kraja 17. st. može se s velikom pouzdanošću pratiti oblikovanje modernoga hrvatskog državnog teritorija.

Paško Lovrić i Melita Kosek autori su poglavlja *Kartografija krajem 20. st.* U tom dijelu knjige autori iznose strukturni model kartografije, daju osvrt na povijest kartografije, kartografske tehnike te oblikovanje karata. Posebna pozornost posvećena je proizvođačima, izdavačima, kartografskoj literaturi, kartografskim institucijama i kartografskoj profesiji. Veliko značenje ima poglavlje o teorijskoj kartografiji te o mogućnostima uporabe karata. Općenito, P. Lovrić i M. Kosek daju izvrstan presjek kroz kartografsku znanost i struku, što ovo poglavlje čini neizostavnim kartografskim uvodnikom studentima geodezije, geografije i srodnih znanstvenih disciplina.

U poglavlju *Hrvatski kartografi 16. i 17. stoljeća* Petrica Novosel-Žic i Željka Richter-Novosel pozornost posvećuju istaknutim kartografskim stvaraocima koji su podrijetlom iz Hrvatske ili su svojim radom bili vezani uz Hrvatsku. Sve do 16. st. Hrvatsku su na kartama prikazivali uglavnom strani kartografi. Poradi toga Hrvatska je prikazivana uglavnom uopćeno, i to s čestim pogrješkama. Pietro Coppo, Martin Rota Kolunić, Natale Bonifacio, Vicko Dimitrije Volčić, Ivan Klobučarić, Pavao Ritter Vitezović i Stjepan Glavač rodonačelnici su hrvatske kartografije koja je kristalizirala geografsku viziju Hrvatske. Njihove karte Hrvatske i pojedinih hrvatskih regija (Istra, zadarski i šibenski kraj i sl.) kakvoćom su na razini najboljih kartografskih djela njihovih

svremenika. Kartografski prikazi hrvatskih autora neizmjenjivo su važan izvor geografskih podataka za proučavanje povijesno-zemljopisnog razvitka Hrvatske.

Miljenko Lapaine i Ivka Kljajić u radu *Nekoliko važnih osoba za hrvatsku kartografiju* daju prikaz tridesetak osoba koje su, po njihovu mišljenju, među brojnim kartografima ostavile najdublji trag u hrvatskoj kartografiji. Uz ostalo, osobitu pozornost posvetili su manje poznatom podatku kako je Josip Ruđer Bošković na poziv pape Benedikta XIV. s Christopherom Maireom mjerio duljinu meridijanskog luka na relaciji Rim – Rimini. Ta je geodetska izmjera rezultirala podatcima o dimenzijama Zemlje i *Novom kartom Papinske Države*, objavljenim u djelu *De Literaria Expeditione per Pontificiam Ditionem Ad Dimetiendos Duos Meridiani Gradus et Corrigendam mappam Geographicam* (Roma, 1755.). U plejadi najistaknutijih kartografa posebno se istaknuo i Stjepan Horvat, sveučilišni profesor geodezije i rektor Sveučilišta u Zagrebu od 1944. do 1945. S. Horvat morao je 1945. emigrirati iz Hrvatske iako mu je jedini "zločin" bilo hrvatsko rodoljublje (nije se, naime, nikada izjasnio za ustaški pokret). Nakon kraćeg boravka u Italiji trajno se nastanio u Buenos Airesu u Argentini. U tamošnjem *Instituto Geografico Militar Argentino* nastavio je znanstveno-istraživački rad koji je nagrađen brojnim priznanjima. Godine 1979. postao je počasni član *Argentinskog društva geofizičara i geodeta*. S. Horvat se u iseljeništvu bavio, uz geodeziju i kartografiju, dirigiranjem i komponiranjem duhovnih vokalnih skladbi.

U prilogu *Neke zanimljive karte Hrvatske koje se čuvaju u Bibliothèque Nationale u Parizu* Mireille Pastoureau je posebno istaknula značenje prikaza Hrvatske na starim portulanskim kartama. U bogatom fondu starih karata Nacionalne biblioteke čuvaju se i neki najvrjedniji europski kartografski spomenici (Pizanska karta, Katalonski atlas i dr.). Na njima je dosta dobro prikazan obalni prostor Hrvatske, koji je, očito, bio iznimno važan pomoracima jer su uz njega svakodnevno plovili povezujući luke Sredozemlja sa Srednjom Europom. M. Pastoureau izdvaja posebno zanimljivu i do sada nepoznatu rukopisnu kartu Hrvatske iz zbirke francuskoga geografa Jeana-Baptista Bourguignon d'Anvillea. Autorica zaključuje svoj rad kopijom karte Dalmacije izrađene 1807. za samog Napoleona. Izvornik je uništen zajedno s drugim kartama Kartografskog ureda nakon neuspjelog Napoleonova pohoda na Rusiju, ali prema radnim skicama načinjena je nedugo zatim kopija (na 13 listova) koja se čuva u pariškom Vojnom arhivu.

Hellen Wallis napisala je rad *Franjevac Vincenzo Coronelli i Jadransko more* u kojemu je dala prikaz djelovanja vodećega mletačkog kartografa s kraja 17. i početka 18. st. S pravom ističe kako je Coronelli inicirao ponovnu geografsku renesansu u Veneciji. Pod okriljem Mletačke Republike i geografskog društva *Accademia Cosmografica degli Argonauti* Coronelli je objavio mnogo atlasa i drugih geografskih djela u kojima su, uz ostalo, vrlo dobro prikazani hrvatski prostori. Najveći dio kartografskih prikaza Hrvatske odnosi se na obalni i otočni prostor, po čemu je taj mletački geograf i kartograf baštinitelj tradicije srednjovjekovnih portulana i renesansnih otočnika (izolara). Njegove su karte kakvoćom znatno bolje od drugih tadašnjih karata istog prostora, a preuzimali su ih, uz neznatne izmjene, gotovo svi vodeći europski kartografi prve polovice 18. st. (De L'Isle, Sanson, Ottens, Homann, Seutter i dr.) Karte s prikazima Hrvatske Coronelli je objavljivao u različitim edicijama, osobito u *Atlante Veneto, Isolario dell' Atlante Veneto, Isole dell' Istria e della Dalmazia, Corso Geografico Universale, Isole, Spiaggie, Portii, Citta, Fortezze della Dalmazia, Mari, golfi, isole, Spiaggie, Porti, Citta, Fortezze ed altri Luoghi Dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro, e Livadia...* i dr. H. Wallis završava svoj rad mišlju kako moto Kozmografske akademije *Plus ultra* (Još više, još bolje) simbolizira na isti način Coronellijeva geografska istraživanja i povijesnu ulogu Venecije kao gospodarice mora.

U radu *Pet stoljeća Jadrana na kartama* D. Čanković daje pregled razvoja geografskih spoznaja i kartografskih prikaza Jadrana od 15. do 19. st. Kronološki se pomno prati slijed od najstarijih kartografskih prikaza Jadrana na kartama Klaudija Ptolemeja do karata nastalih nakon hidrografske izmjere koju je poč 19. st. predvodio Charles François Beautemps-Beaupré. Autorica posebno naglašava značenje hrvatskih kartografa (Kopić, Volčić, Bonifačić, Kolunić) koji su prikazivali pojedine dijelove hrvatske obale.

O kartografiji u Dubrovačkoj Republici zanimljivo je poglavlje koje je napisao Josip Lučić. Uz podatke o važnijim kartografskim prikazima Dubrovačke Republike u djelima europskih

kartografa, Lučić donosi i neke manje poznate podatke o dubrovačkim kartografima. U prvom redu ističe se Vicko Volčić, renesansni autor nautičkih karata po kojima se, ističe Lučić, uvrstio među vrhunske tadašnje kartografe pomorskih ili brodarskih karata. Pjesnik Mavro Vetranović (16. st.) izradio je astronomski atlas, a slikar Vlaho Držić (16. st.) izradio je reljefni globus s posebno označenim ekvatorom i početnim meridijanom. Opat Stjepan Gradić izradio je kartu Donjoneeretvanskog kraja 1673. kako bi opravdao stara dubrovačka prava na taj teritorij (dakle, isti prostor koji su nakon tri desetljeća Dubrovčani prepustili Osmanlijskom Carstvu!). Kartu je poklonio papi Klementu X. Na osobit način ističe se karta Dubrovačke Republike, koju je izradio svećenik Miho Pešić 1720. Karta se kao jedna od najvrjednijih predmetnica čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Drago Novak napisao je prilog *Vicko Dimitrije Volčić Dubrovčanin (1563-1607)*. Volčić je autor 21 portulanske karte, za koje Novak ističe da zrcale najvažnije razvojne aspekte pomorskih karata. Na Volčićev rad najviše je utjecala venecijanska škola izrade portulana. Kako je bio dobar poznavatelj geografije istočne obale Jadrana, na njegovim portulanima hrvatski su otoci prikazani vjernije nego na starijim talijanskim portulanima.

Rad Anice Kisić *O Camocijevu i Rosaccijevu izolaru iz hrvatskih zbirki* iscrpno upoznaje čitatelje s tim vrijednim kartografskim spomenicima, ali i problemima koji se javljaju pri njihovu proučavanju. Giovanni Francesco Camocio objavio je izolar *Isole famose, porti, fortezze, e terre maritime...* u kojemu su na više veduta prikazani hrvatski primorski gradovi i luke. Autori velikog dijela tih prikaza jesu Šibenčani Martin Rota Kolunić i Božo Bonifačić. Camocijev izolar kasnije su, uz određene izmjene, objavljivali brojni mletački kartografi (Pinargenti, Bertelli, Zenoni). Giuseppe Rosaccio objavio je 1606. izolar *Viaggio da Venetia a Constantinopoli Per Mare, e per Terra, & insieme quello di Terra Santa*. Uz uvodni tekst, koji je Rosacciovo originalno djelo, u izolaru su objavljene karte koje su i ranije objavljivali Marco Sadeler i Giacomo Franco. Čini se kako su najvećim dijelom njihovi autori isti kao u Camocijevu izolaru, a neke je izradio G. Franco (primjerice, "karte" Raba i Paga).

Drago Novak i Dubravka Mlinarić u prilogu *Jadranska obala i otoci u djelu Kitab-i Bahrye Pirija Reisa* sustavno su izložili bogatu građu do sada manje poznatoga turskog kartografa i pomorca. Znakovito je da P. Reis početkom 16. st. daje znatno kvalitetnije kartografske prikaze pojedinih dijelova hrvatske obale u usporedbi s tadašnjim kartama europskih autora. U djelu *Kitab-i Bahrye* iz 1526. Reis je objavio 23 karte s prikazima istočne obale Jadrana, od Dubrovnika do Umaga. Uz karte, Reis je napisao i kraći geografski tekst. Ta građa, kako ističu Novak i Mlinarić, zahtijeva interdisciplinarnu znanstvenu obradu.

U prilogu *Napoleonova karta Dalmacije iz 1807*. Drago Novak bitno upotpunjuje podatke M. Pastoureaux. Napoleonova karta Dalmacije čuva se u *Archives des Cartes, Ministère de la guerre* (Depôt de la guerre). Novak daje relativno dobre reprodukcije (pojedini segmenti izvorno su velikog formata pa se u tisku nije mogla postići bolja rezolucija) na temelju kojih se može jasno uočiti da je to najbolji kartografski prikaz hrvatske obale u odnosu na sve dotadašnje geografske i pomorske karte!

Iz istoga miljea potječe zbirka karata koju je Mira Miletić-Drder opisala u radu *Atlas jadranske obale C. F. Beauteemps-Beaupréa*. Tzv. *Napoleonov atlas* izradili su C. F. Beauteemps-Beaupré, Ekerlin i Paolo Birasco na temelju hidrografske izmjere hrvatske obale provedene 1806. U Atlasu su objavljene 4 pomorske karte, 11 planova luka te dva lista s panoramskim prikazima pulske luke i Pašmanskog kanala. Na pomorskim kartama i planovima dan je vjeran i plastičan prikaz obale, kartografirani su podatci o dubinama mora i vrstama morskog dna. Prvi put na pomorskoj karti Jadrana dani su i podatci za vrijednosti magnetske deklinacije (varijacije). Atlas se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Mirela Slukan Altić napisala je rad *Novi podaci o portulanskom atlasu Dioga Homema*. D. Homem jedan je od najpoznatijih portugalskih kartografa 16. st. Njegov se opus sastoji se od 12 atlasa i 11 velikih pomorskih karata. Uz ostalo, izradio je nekoliko portulanskih karata s detaljnim prikazom hrvatske obale i otoka. Pri izradi karata s prikazom hrvatske obale Homem se vjerojatno služio talijanskim predlošcima te radovima M. Rote Kolunića i B. Bonifačića.

Iza navedenih priloga u knjizi se daju sažetci svih radova te bilješke o autorima. Na kraju su priloženi popis ilustracija i kazalo imena.

U svakom slučaju, radi se o nadasve vrijednom i kvalitetnom monografskom prikazu razvoja kartografiranja hrvatskih zemalja i sveobuhvatnom pregledu hrvatskih kartografa. Poradi toga ovu knjigu preporučujem svim nastavnicima i studentima geografije kao najbolji mogući uvodnik u proučavanje kompleksne kartografske i historijsko-geografske problematike, a drugim zainteresiranim građanima kao izvrsnu knjigu kojom će uvelike upotpuniti svoje spoznaje o Hrvatskoj.

Josip Faričić

Globalization and Marginality in Geographical Space: Political, Economic and Social Issues of Development in the New Millennium, ur.: Heikki JUSSILA, Roser MAJORAL, Fernanda DELGADO-CRAVIDÃO, Ashgate Publishing Limited/Ashgate Publishing Company, Aldershot-Burlington, 2001., 304 str.

Navedena publikacija o problemima globalizacije i marginalizacije sastavljena je od dijela članaka prezentiranih na konferenciji u Coimbri 1998. godine koju je organizirala komisija Međunarodne geografske unije (IGU) zadužena za dinamiku marginalnih i kritičnih regija. Cilj ove konferencije bio je sagledati različite aspekte i naličja globalizacije te utvrditi kakve učinke imaju na slabije razvijene regije svijeta. Na konferenciji je prezentirano više od četrdeset članaka, a njih dvadeset tiskano je u ovoj knjizi.

Ova knjiga četvrta je po redu iz edicije *Spatial Aspects of Marginality* koja objavljuje istraživanja što se provode unutar programa Komisije za dinamiku marginalnih i kritičnih regija pri IGU-u. Kao i prethodne knjige, i ova ima svrhu da kod čitatelja stvori novu percepciju marginalnih regija u svijetu na temelju novih spoznaja o jednom vrlo važnom procesu – globalizaciji svjetskoga gospodarstva. Iako u navedenim člancima nisu sagledani svi aspekti ovog problema, oni jasno naglašavaju da geografska istraživanja mogu značajno pridonijeti razumijevanju učinaka globalizacije na marginalna područja svijeta.

Budući da članci sagledavaju problem globalizacije iz različitih perspektiva, knjiga je podijeljena u četiri dijela: 1. *Effects of globalization* (Učinci globalizacije); 2. *Policies and politics of change* (Načela i politike promjene); 3. *From economic to social issues* (Od ekonomskih do socijalnih problema); 4. *Conclusions and summary* (Zaključci i sažetak). U prvom dijelu daje se jedan teoretski uvod i raspravlja se općenito o globalizaciji, ali s različitih aspekata, a zatim se naglasak stavlja na važnost i ulogu transnacionalnih kompanija i blokova u suvremenom procesu globalizacije svjetskoga gospodarstva. Zaključak je da će globalizacija dovesti do situacije u kojoj će mali broj velikih transnacionalnih korporacija kontrolirati tržište dobara bez posebne lojalnosti nekoj određenoj naciji ili regiji. Krajnji rezultat bit će izolacija proizvođača i ostalih stanovnika "marginalnih područja".

Drugi dio knjige uključuje šest članaka, koji analiziraju načela globalizacije te naglašavaju da se u mnogim slučajevima direktni utjecaji uzimaju u obzir, ali upravo su skriveni, "indirektni" utjecaji ti koji, dugoročno gledano, imaju najznačajniji utjecaj na razvoj. Ovo poglavlje temelji se na slučajevima iz prakse u pogledu različitih mogućnosti kreiranja politike te na implementaciji ovih načela u određenim regijama, budući da različita načela i politike u većini slučajeva imaju i izravan i neizravan utjecaj na regionalni razvoj.

U trećem dijelu knjige, koji se sastoji od osam članaka, govori se o problemima globalizacije i marginalizacije s aspekta promjene načina mjerenja učinaka globalizacije unutar određene regije. Međutim, u ovom poglavlju veća se pozornost poklanja socijalnim, nego gospodarskim problemima te se daju primjeri iz prakse o marginalizaciji u Toskani, Portugalu, Španjolskoj, Švedskoj, Finskoj, Zimbabveu i Tasmaniji.

Dakle, ova knjiga sagledava procese globalizacije i marginalizacije u prostoru s tri aspekta: 1. s aspekta učinaka koje ovi procesi imaju na općoj globalnoj razini; 2. s aspekta načela i

politika koji se primjenjuju, s posebnim naglaskom na probleme koji se javljaju na međunarodnoj, nacionalnoj i regionalnoj razini; 3. s aspekta promjene od gospodarskih do socijalnih pitanja. U svim člancima naglašava se neophodnost holističkog pristupa problemu globalizacije, a opći je zaključak da su ruralne, periferne i/ili marginalne regije svijeta ozbiljno prihvatile izazove što ih donosi globalizacija i pokušavaju naći rješenje problema koji se mogu pojaviti. Jedno od rješenja koje se nameće jest stvaranje tzv. "razvojnih džepova", koji bi bili izvori novoga gospodarskog razvoja u ovom tisućljeću. Bez obzira na osobno mišljenje o globalizaciji, je li to pozitivan ili negativan proces, ona je danas prisutna u svijetu sa svim svojim pozitivnim i negativnim učincima, a ova knjiga predstavlja značajan doprinos geografskim raspravama o ovoj temi, jer ne samo da daje teoretske smjernice već i prezentira primjere iz prakse na koji način globalizacija utječe na marginalne regije, i predlaže određena rješenja problema.

Vera Graovac

Boris VUKONIĆ: Povijest hrvatskog turizma, Prometej, 2005., 306 str.

U izdanju izdavačke kuće Prometej imamo pred sobom sveobuhvatnu *Povijest hrvatskog turizma*. Ova knjiga, ispisana na 306 stranica, sadrži povijesni pregled hrvatskog turizma kroz osam poglavlja te kronologiju važnih turističkih zbivanja od 1347. do 2000.

Autor, prof. dr. sc. Boris Vukonić, ugledni je ekonomist i teoretičar turizma u Hrvatskoj. U uvodnom dijelu autor objašnjava metodologiju periodizacije turističkog razvoja koja je kod nekih autora ponešto drugačija. Svoje viđenje posebno značajnih razdoblja podijelio je u sedam faza.

Prvi faza ili razdoblje pojava sličnih turizmu – autor nas uvodi u prve pojave slične turizmu na prostoru Hrvatske već od davne 1347. Od hospicija za strance u središtu Dubrovnika, unutar palače Sponza, što govori o davnim počecima pojava analognih turizmu, pa preko hodočašća u Zadru (1494.), Korčuli, i Hvaru, i prvih gostionica koje su pružale usluge hrane i spavanja (karavan-saraj iz 1644. kod Vrane). Grandtur putovanja zaobišla su prostor Hrvatske, što autor objašnjava nedostatkom dobrih putova, ali i nedovoljno sigurnim prilikama.

Druga faza ili razdoblje znatizelje – autor se osvrće na značenje razvoja prometa koji će poticati razvoj turizma, posebice naglašava dugolinijsko (brodsko) povezivanje od 1837. na pruzi Trst – Kotor. Nadalje, važan poticaj turizmu daje željeznica. U drugoj polovici 19. st. Hrvatska još nema cjelokupan željeznički sustav. Ipak, postoje podatci o prvim hotelima (u Zadru npr. samo je jedan, "K crnom klobuku"). Početkom 19. st. počinju se razvijati i toplice, te se naziru početci organiziranog turizma. Prvi "turistički" događaj autor vidi u otvaranju gostionice – svratišta Hotel Miramar 1854. god., u Dubrovniku. Po nekim autorima to je prvi dubrovački hotel. 1884. otvara se prvi hotel u Opatiji, "Kvarner", 1899. prvi hotel na Hvaru. Od 1880. na Malom Lošinju počinju se pratiti meteorološki podatci, što je svakako uvod u vrednovanje klimatskih pokazatelja kao atraktivnih čimbenika za turistička kretanja. Uvodi se i pojam "turistička godina", od 1. rujna do 31. kolovoza, što najbolje govori o obilježjima turizma u to vrijeme. Ipak, krajem stoljeća grade se i prva morska kupališta. To je vrijeme pravih početaka turizma, uvode se zakonske odredbe koje se odnose na turističku djelatnost, takse, a počinje se voditi i statistika relevantnih turističkih pokazatelja. Te izdvojene podatke autor navodi kao niz značajnih činjenica koje dokumentiraju ozbiljnost i važnost razvoja nove gospodarske djelatnosti.

Treća faza – od početka 20. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, vrijeme je afirmacije zdravstvenog turizma na Jadranu, razvoja turističkih organizacija, početak je i oživljavanja turizma u Gorskom kotaru. Nastavljaju se osnivati tzv. "društva za poljepšavanje" mjesta, a posebno na jadranskoj obali i otocima.

Četvrta faza – razdoblje između dva svjetska rata – autor ga razmatra kao vrijeme kada se popravlja državna turistička organizacija, donose se novi zakonski akti, turisti dolaze i u mala, dotad neposjećena mjesta. Brojem prevladavaju strani posjetitelji, i to iz Austrije, Njemačke, Italije,

Engleske, Čehoslovačke i Mađarske. Strani je kapital dominirao u vlasništvu i izgradnji hotelskih kapaciteta.

Peta faza – razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata – vrijeme je maksimalnog turističkog razvoja u Hrvatskoj. To je po broju turista, noćenja i kapaciteta najučinkovitije razdoblje. Ekspanzija turizma na Sredozemlju svakako je utjecala i na razvoj turizma na hrvatskoj obali. Pojava prvih domaćih turoperatera te prve zračne luke svakako su važne pojave koje će bitno utjecati na brži razvoj turizma u ovom razdoblju.

Šesta faza – razdoblje od 1991. do 2000. – vrijeme je samostalne hrvatske države, osloboditeljskoga Domovinskog rata te samostalnoga turističkog razvoja. Poslije Domovinskog rata tj. od 1995., hrvatski se turizam oporavlja i slijedi razdoblje polaganog, ali konstantnog uspona, koji traje do danas. Formira se imidž Hrvatske kao cjelovitog odredišta. Autor navodi i negativne pojave koje obilježavaju poslijeratno razdoblje, kao npr. odlazak sposobnih i obrazovanih ljudi u inozemstvo, devastirani smještajni kapaciteti, te problemi privatizacije hotelskih objekata. Uz to je autor naveo na kraju, ali ne kao manje važno, pojave preobrazbe prirodnog okoliša te moguće njegovo zagađenje. Njegov je zaključak vrlo optimističan i svakako poticajan: autor vidi Hrvatsku kao prirodno očuvanu turističku destinaciju.

Na kraju knjige autor daje cjelokupnu kronologiju turističkih zbivanja od 1347. do 2000., te kao poseban prilog nekoliko promidžbenih plakata iz prošlog stoljeća kao i stare fotografije koje dokumentiraju turističke objekte i turističku ponudu 19. i 20. st.

Ova je knjiga važan doprinos u sagledavanju cjelokupnog razvoja turizma na području Republike Hrvatske, i to od prvih početaka do recentnih, suvremenih zbivanja. Njezino iščitavanje je lako, kao priča koja čitatelja slikovito vraća u prošlost.

Jadranka Brkić-Vejmelka

Hansruedi MÜLLER: Turizam i ekologija, Masmedia, Zagreb, 2004., 240 str.

U izdanju izdavačke kuće Masmedia, Zagreb, u 2004. izašla je vrijedna knjiga *Turizam i ekologija*, autora Hansruedija Müllera. Iznenađujuće brzi prijevod knjige izdane 2003. govori o potrebi za literaturom ovakvog sadržaja. Na hrvatskom tržištu knjigom će se zasigurno koristiti u svakodnevnom radu studenti, ali i predavači na katedrama za turizam, a dobro će poslužiti i menadžerima u turizmu.

Čijenjeni, vrlo ugledni švicarski sveučilišni profesor Hansruedi Müller napisao je ovu knjigu kao sistematizirane stavove i spoznaje o utjecaju i povezanosti turizma i okoliša te o njihovoj međuovisnosti.

Sadržaj je izložen na 232 stranice u šest poglavlja, te obogaćen sa 77 slika. U prvom poglavlju, *Osnove*, pisac daje osnovne pojmove ekologije, održivog razvoja, te ukazuje na značenje prirode za slobodno vrijeme i turizam. Naime, prirodni sustavi vrlo su kompleksni, puno su više od pukog koegzistiranja nepovezanih dijelova. Svaki je dio sustava s ostalim članovima u odnosu interakcije, dakle odnosi u sustavima nisu linearni. Upravo zbog toga autor apostrofirao tzv. "umreženo mišljenje" što sinergijski potencijalno povezuje različite stručne profile koji će meritorno upravljati prirodom.

U drugom poglavlju, *Okvirni uvjeti*, razlaže se kako ekološki tako i neki etički problemi u turizmu, te ponašanje turista u turističkim odredištima. Vrlo je zanimljiva autorova usporedba ponašanja turista kod kuće u odnosu na ponašanje u turističkom odredištu te uočavanje diskrepancije između ekološke svijesti i ekološkog ponašanja. On tvrdi da je potrebna ekološka osviještenost da bi se provele mjere ekološke politike.

Također se dotiču odnosi turizma s poljoprivredom i industrijom, prometom, te razvojem naselja. Tako se navode primjeri stanova i kuća za odmor i golf igrališta kao sadržaji turističke namjene koji bitno mogu utjecati na izgled i funkcioniranje naselja. Prometna infrastruktura često je dimenzionirana uz turistički promet. Dalje se navode primjeri planinske poljoprivrede koja je komplementarna s turizmom, a stvarnost pokazuje da se razvojem turizma ta poljoprivreda ili

intenzivira ili se potpuno napušta. Valja imati na umu da turizam ima velike prihode od zemljišne rente na krajolik.

Još je vrlo zanimljiv stav autora koji navodi mišljenje J. Krippendorfa da su često već prezreni oblici odmora "u getu" (tj. masovni turizam) možda manje opasni za okoliš od individualnog turizma koji zadire u svaki nedirnuti prostor te ga time dovodi u potencijalnu opasnost.

U trećem poglavlju razmatra se uzajamno djelovanje turizma i okoliša, i to kroz posebnosti krajolika i tla, flore i faune, s posebnim osvrtom na šume te važnost karakteristika zraka i voda te klime uopće za razvoj turizma. Tako npr. autor navodi podatak za Švicarsku koji govori da 97% posjetilaca dolazi zbog krajolika, dakle on je najveći kapital turizma; trošenje tog istog krajolika može umanjiti njegovu vrijednost. Isto tako utječe se na postojeću floru i faunu, posebno razvojem trendovskih športova kao što je golf, skijanje, ali i ostalih, čiji se tereni uglavnom šire na dotad netaknuta područja. Posebno je velik utjecaj turizma na šumske površine. Prisutni su i problemi opskrbe i potrošnje vode. U turističkim područjima voda se troši mnogo više od uobičajenih prosjeka, bilo da se radi o kupališnim mjestima, zalijevanju golf terena ili o pravljenju umjetnog snijega. Ipak, navode se i pozitivni utjecaji turizma na gospodarenje vodom, kao što je na primjer postavljanje uređaja za pročišćavanje otpadnih voda, posebice u zemljama europskog Sredozemlja.

Autor dodaje još i utjecaj turizma na klimu pa daje zanimljive primjere pomicanja snježne granice, što utječe na skraćenje "sezone snijega", otapanje ledenjaka i rast čeonih morena njihovim povlačenjem, otapanje permafrosta i time pojave klizišta i odrona. Zanimljivo je i zapažanje da se pomiče granica magle (u Švicarskoj sa 700 na 850 mnv), što utječe na "sunčane terase" u alpskom prostoru, zatim su tu još učestale pojave ekstremnih vremenskih prilika, pa posljedično promjena flore i faune, podizanje razine mora.

Četvrto poglavlje, *Ključni ekološki čimbenici*, obrađuje probleme energije i otpada, povećanje potrošnje energije, povećanje prometa različitim sredstvima prijevoza, intenzivnu izgradnju objekata za smještaj turista i sl. Uz to su navedeni i problemi otpada. Naglašava se ponajprije važnost izbjegavanja stvaranja otpada, a zatim i smanjenja njegove količine u budućnosti. Tako autor navodi zanimljiv primjer: količine od 632 boce kisika i 435 spremnika za plin nađenih 2000. na Mt Everestu, koju su potom pospremili američki alpinisti. Tu su još pojave tipične za postmoderno društvo, kao što je sve veća proizvodnja trendovske odjeće za turiste, katalogi turoperatora, otpad zrakoplovnih kompanija, otpad na velikim športskim i inim priredbama.

U petom poglavlju, *Područja aktivnosti*, autor je usmjeren na turistički menadžment te na politiku, tj. političke instrumente koji mogu pomoći razvijanju ekološki odgovornoga slobodnog vremena i turizma, a odnose se na prostorno planiranje, prometnu politiku i regionalnu politiku. Posebno su važni ekološki ciljevi nacionalnih politika turizma gdje se navode primjeri Švicarske i Njemačke kako planiraju daljnji razvoj turizma. Posebno značenje daje se i nevladinim udrugama i društvima (NGO) koji su ravnoteža državnim institucijama. Njihova je važnost u formiranju javnog mnijenja prema turističkom razvoju. Oni sve djelotvornije ukazuju na probleme u turizmu, ali i senzibiliziraju javnost za pozitivne i negativne aspekte razvoja turizma.

U zadnjem poglavlju – *Istraživanje u turizmu* – navodi se potreba za daljnjim istraživanjem u sferi turizma. Autor se zalaže za istraživanje koje osnovne spoznaje dobiva iz različitih znanstvenih područja tj. "... sustavno istraživanje turizma znači u većoj mjeri koncentrirati se interdisciplinarno na uzajamna djelovanja među elementima kao i na percepciju cjeline, znajući da je cjelina uvijek više od zbroja pojedinačnih elemenata." Još je zanimljivo da pisac traži pristup od deskriptivnog prema problemskom, od analitičkog do praktičnog, od kvantitete prema kvaliteti te smatra da će ekološka istraživanja postati relevantna ako pristupi rezultiraju kvalitetnim rješenjima.

Očito je da autor osjeća probleme koji proizlaze iz sve veće turističke aktivnosti diljem svijeta, koje bitno utječu na prostor kao najvažniji resurs turizma. Problemi koji se manifestiraju kao ekološki, posljedica su sve veće aktivnosti kako turista tako i domicilnog stanovništva.

Na kraju, može se očekivati da će ova knjiga, s obzirom na nedostatak slične literature, biti korisna svima kojima je nedostajalo sličnih sadržaja, te koji su na različite načine involvirani u turističku djelatnost.

Jadranka Brkić-Vejmelka

Katalog izložbe *Stopama gromačkog pračovjeka – život u podzemlju dubrovačkog krša*, Grad Dubrovnik – Upravni odjel za zaštitu okoliša i prostorno uređenje i Hrvatsko biospeleološko društvo, Dubrovnik, 2005., 36 str.

Dana 11. veljače 2005., u dubrovačkom muzeju Rupe otvorena izložba *Stopama gromačkog pračovjeka – život u podzemlju dubrovačkog krša*. Izložbu su organizirali Grad Dubrovnik – Upravni odjel za zaštitu okoliša i prostorno uređenje i Hrvatsko biospeleološko društvo. Za izložbu je pripremljen i katalog koji se prikazuje, jer je svojim izgledom i sadržajem znatno više od prolaznog kataloga koji je najčešće samo podsjetnik ili promidžbeni materijal bez većega trajnog značenja.

Autor teksta kataloga je dipl. inž. Roman Ozimec, dugogodišnji predsjednik Hrvatskoga biospeleološkog društva. Tekst je popraćen s 49 fotografija (ne računajući korice) snimljenih tijekom brojnih novijih istraživanja, a – osim autora teksta – snimili su ih D. Basara, J. Bedek, V. Božić, N. Cukrov, H. Cvitanović, B. Jalžić i G. Polić. Korice na preklap s unutrašnje strane iskorištene su za otisak nacrtu glavnih objekata kataloga: Močiljske spilje i Spilje za Gromačkom vlakom, koje su izmjerili i nacrtali H. Cvitanović, B. Jalžić, M. Pavlek, P. Rade, M. Čepelak te J. Bedek i M. Lukić.

U uvodnom poglavlju, *Skriveno bogatstvo dubrovačkog krša*, autor govori o Dubrovniku i njegovoj krškoj okolici, punoj kulturnih i prirodnih znamenitosti: naseljima, rijeci Ombli i manje ili više poznatim spiljama. Poglavlja *Stopama gromačkog pračovjeka* i *Nastavljamo slagati mozaik spoznaje* upoznaju nas s korištenjem spilja u prošlosti i istraživačima: od znamenitog Mihe Kusijanovića koji je u prvoj polovici, s članovima HPD "Orijen", istraživao spilje dubrovačkog primorja i zaleđa, preko biospeleologa koji su prvi uočili veliku znanstvenu vrijednost živoga svijeta dubrovačkog podzemlja, do modernih istraživača koji su sredinom 80-ih godina 20. stoljeća spilje ovoga kraja istraživali s istim ciljem kao i naši predci pred tisuće godina – u potrazi za vodom.

Sljedeća četiri poglavlja posvećena su Močiljskoj spilji. Na zanimljiv su način opisane njezine morfološke značajke, rezultati speleoloških, ekoloških i biospeleoloških istraživanja, a spominju se i paleontološki i arheološki nalazi. Zahvaljujući prepoznatim vrijednostima, spilja je još 1963. godine proglašena geomorfološkim spomenikom prirode. Duga je 938, a duboka 138 m.

Spilja pod Gromačkom vlakom predstavljena je u tri poglavlja. Spilju su 1985. godine istraživali speleolozi SOHPD "Velebit" i pritom otkrili nešto po čemu je ova spilja jedinstvena u Hrvatskoj i ovom dijelu svijeta – otiske stopala očuvanih u sigovini, koja je prije otprilike 12 000 godina bila dovoljno meka da nam sačuva ovaj trag u spomen na prve posjetitelje koje su u njezinom mraku vjerojatno tragali za vodom. Ili ih je, kao i nas, vodila ljudska znatiželja? Spilja je detaljno opisana. Trenutno istraženi kanali protežu se u duljini od 2170 m, a dopiru do dubine od 212 m. Osim isprepletenih kanala, spilju odlikuju veće dvorane pune siga, među kojima su i rijetke aragonitne. Tijekom biospeleoloških istraživanja 2003. i 2004. godine otkriveni su brojni vrijedni primjerci po kojima je ova spilja izuzetno vrijedno nalazište. Zbog toga je i ova spilja 1986. godine zaštićena.

Katalog završava nadom autora da će se ove spilje na pravilan način predstaviti javnosti, poštujući zahtjeve za njihovom zaštitom i očuvanjem.

Nenad Buzjak